

DOI: 10.55643/fcaptr.1.54.2024.4194

Руслан Мудрак

д.е.н., професор кафедри економіки,
 Уманський національний університет
 садівництва, Умань, Україна;
 e-mail: mrp1974@ukr.net
 ORCID: [0000-0003-1189-5463](https://orcid.org/0000-0003-1189-5463)
 (Corresponding author)

Володимир Лагодієнко

д.е.н., професор, завідувач кафедри
 маркетингу, підприємництва і
 торгівлі, Одеський національний
 технологічний університет, Одеса,
 Україна;
 ORCID: [0000-0001-9768-5488](https://orcid.org/0000-0001-9768-5488)

Алла Осіпова

к.е.н., доцент, завідувачка кафедри
 економіки, Уманський національний
 університет садівництва, Умань,
 Україна;
 ORCID: [0000-0002-5330-3676](https://orcid.org/0000-0002-5330-3676)

Оксана Фротер

к.е.н., доцент кафедри економіки,
 Уманський національний університет
 садівництва, Умань, Україна;
 ORCID: [0000-0002-6770-9618](https://orcid.org/0000-0002-6770-9618)

Катерина Соколюк

к.е.н., старший науковий
 співробітник відділу ринкових
 механізмів та структур, Державна
 установа «Інститут ринку і
 економіко-екологічних досліджень
 Національної академії наук України»,
 Одеса, Україна;
 ORCID: [0000-0002-0758-6468](https://orcid.org/0000-0002-0758-6468)

Received: 29/09/2023

Accepted: 06/02/2024

Published: 29/02/2024

© Copyright
 2024 by the author(s)

This is an Open Access article
 distributed under the terms of the
[Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

КОНЦЕПЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРІЯ І УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

АНОТАЦІЯ

Метою роботи є дослідження діючої концепції продовольчої безпеки України для встановлення її відповідності актуальним викликам функціонуванню національної продовольчої системи та обґрунтування першочергових заходів у рамках національної продовольчої політики.

Робиться припущення, що головним викликом продовольчої безпеці громадян країни є низький рівень їхніх доходів, що спричиняє недостатній обсяг споживання їжі та надмірні витрати на придбання продовольства. На основі міжнародних порівнянь таке припущення підтверджується. За допомогою лінійної множинної регресії визначаються кількісні параметри впливу обсягів сільськогосподарського виробництва та розміру подушових доходів домогосподарств на економічну доступність продовольства.

Зроблено прогноз про досягнення середнього для ЄС показника розміру частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств. Робиться висновок про необхідність застосування передового досвіду США з підтримання та стимулювання продовольчого попиту за допомогою програми SNAP.

На основі аналізу фактичних показників добової енергетичної цінності раціону українських домогосподарств, частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України та порівняння їхніх розмірів із аналогічними показниками США, ЄС, ОЕСР робиться висновок, що головною загрозою продовольчій безпеці українських домогосподарств є обмеженість ресурсів малозабезпечених громадян країни. Висновок підтверджується результатами розрахунку лінійної множинної регресії та побудови економетричної моделі: підвищення економічної доступності продовольства для українських домогосподарств на 61% залежить від рівня їхніх подушових доходів і лише на 30% – від обсягів подушового агропродовольчого виробництва.

Уперше проведено критичний аналіз вітчизняної нормативної бази продовольчої безпеки на предмет її відповідності актуальним викликам та встановлено кількісні параметри впливу обсягів сільськогосподарського виробництва й розміру подушових доходів на економічну доступність продовольства.

Значення дослідження полягає в тому, що його результати є науковим обґрунтуванням методичних аспектів та практичних заходів державної продовольчої політики, спрямованої на досягнення продовольчої безпеки за допомогою програм підтримання й стимулювання продовольчого попиту, насамперед програми адресної цільової допомоги продовольчими талонами.

Ключові слова: продовольча безпека, виробництво продовольства, економічна доступність, дефіцит ресурсів, голод, продовольча допомога, досвід США

JEL Класифікація: Q18, H53

ВСТУП

Концепція продовольчої безпеки є теоретико-методичною основою національної продовольчої політики. Головне завдання останньої – забезпечення стійкого розвитку ефективної внутрішньої продовольчої системи.

Досвід останніх тридцяти років новітньої історії України засвідчив переважання стихійних факторів та слабку керуваність у функціонуванні її продовольчої системи. Підтвердженням цього є порушення галузевих пропорцій відтворення у сфері аграрного виробництва та екологічних норм експлуатації земель сільськогосподарського призначення, переважно сировинний характер агропродовольчого експорту, зволікання з імплементацією міжнародних норм безпечності та якості агропродовольчої продукції, низький рівень економічної доступності продовольчих товарів, незбалансоване харчування населення країни й т.д.

Одним із найбільших парадоксів є те, що Україна, володіючи ресурсними перевагами у виробництві агропродовольчої продукції та входячи до першої десятки світових експортерів продовольчих товарів, досі не може забезпечити своїм громадянам достатнього рівня економічної доступності продовольства: частка витрат на їжу в структурі сукупних витрат українських домогосподарств є найвищою в Європі та однією із найвищих серед економік, що розвиваються.

На нашу думку, однією з головних причин такого становища є відсутність повноцінної стратегії розвитку національної продовольчої системи, теоретико-методичним базисом якої мала б бути сучасна концепція продовольчої безпеки. Склалося стійке враження, що національна продовольча політика являє собою позбавлені системності та комплексності, а тому малоефективні спорадичні зусилля, спрямовані на стимулювання агропродовольчої пропозиції. Отже, актуальним дослідницьким завданням є аналіз чинної концепції продовольчої безпеки України, виявлення її слабких місць та обґрунтування першочергових заходів із виправлення виявлених недоліків.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

З моменту виникнення й до нинішнього часу концепція продовольчої безпеки зазнала суттєвих змін. Її появу можна датувати першою половиною 70-х рр. XX ст., коли ФАО розробила міжнародну стратегію продовольчої безпеки у відповідь на глобальну продовольчу кризу 1972-1973 рр. [1, 2, 3].

Концепція продовольчої безпеки постійно еволюціонує. Соопер M.W., Brown M.E., Niles M.T., ElQadi M.M. зауважують, що термін «продовольча безпека» мав різні значення в різний час і в різних контекстах [4]. Це зумовлено динамічним станом національних та світової економік, їхніх агропродовольчих секторів і продовольчих ринків. Прогрес соціально-економічних, правових і регрес екологічних аспектів агропродовольчого виробництва, тобто зміна продовольчої проблеми за змістом, вимагає адекватних підходів до розуміння суті безперервного ланцюга причиново-наслідкових зв'язків явища, а відтак – адекватних підходів до конструювання форми, яка, в силу описаних причин, постійно видозмінюється.

У 70-х рр. XX ст. продовольчу безпеку зазвичай пов'язували з достатнім продовольчим постачанням на національному та глобальному рівнях [5, 6, 7].

У 80-х рр. XX ст. фокус змістився до питання доступу до продовольства на рівні домогосподарства й індивіда [8, 9]. Зрештою, критична маса зауважень щодо домінуючої в 1970-х рр. концепції продовольчої безпеки, змусила ООН і ФАО переглянути свої підходи. Уперше офіційна зміна позицій була зафіксована в доленосному звіті генерального директора ФАО 1982 р., який заявив, що продовольча безпека є гарантією того, що всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до продовольства відповідно до їхніх потреб [10].

Середина 80-их рр. XX ст. стала поворотним пунктом у розвитку уявлень про продовольчу безпеку та способи її досягнення. Новий вектор міжнародної та національної політики у вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки набув ознак гуманізації соціально-економічних відносин. Визнавши, що концептуальна основа світової продовольчої безпеки повинна включати дуже широкий спектр стратегічних питань відносно сільськогосподарського й сільського поселенського розвитку, виробництва продовольства, стабілізаційного механізму, покращеного доступу й міжнародної торгівлі, ФАО запропонувало Комісії зі світової продовольчої безпеки (CFS) розширене поняття продовольчої безпеки. Для того щоб охопити діяльністю широку сферу й при цьому залишатися в межах, які піддаються управлінському впливу, було наголошено на необхідності прикладання зусиль у напрямі досягнення трьох особливих цілей: 1) достатність продовольчого постачання; 2) стабільність продовольчого постачання й ринкової торгівлі; 3) безпека доступу до продовольчого постачання. Кінцевою метою цього розширеного поняття продовольчої безпеки є гарантування того, що всі люди в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до основних видів продовольства, якого вони потребують. Це розширене поняття продовольчої безпеки було схвалене CFS, Радою та Зборами ФАО, Світовою продовольчою радою й Економічною та соціальною радою при ООН (ECOSOC). У руслі цих рекомендацій 1986 р. Світовий банк запропонував визначення поняття «продовольчої безпеки», яке згодом стало

найбільш поширеним: «продовольча безпека... означає доступ для усіх людей в будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового життя. Його невід'ємними елементами є наявність продовольства і спроможність ним оволодіти...» [11].

Новітнім етапом еволюції концепції продовольчої безпеки є поява та розвиток її відгалуження – харчової безпеки [12]. У сучасних роботах на цю тему як об'єкт дослідження автори вказують і продовольчу, і харчову безпеку [13, 14, 15, 16].

На Міжнародній конференції з глобальної продовольчої безпеки, що відбулася 4-9 грудня 2020 року в онлайн-режимі, було порушене питання про новий концептуальний підхід до продовольчої безпеки – зміщення від акценту на виробництві та доступності їжі, що було типовим для ХХ ст., до нової парадигми ХХІ ст., що вимагає міжгалузевого мислення та дій у напрямі визнання багатфункціональності сільськогосподарських і продовольчих систем і розробки нових способів та індикаторів для оцінки їхньої ефективності [17].

Досить упевнено можна констатувати, що станом на сьогодні немає єдиної концепції продовольчої безпеки. У цьому контексті Coates J. слушно зауважує, що проблема вимірювання продовольчої безпеки ставала дедалі складнішою впродовж 90-х років ХХ ст., коли кількість концептуальних елементів (продовольчої безпеки – авт.) зростає в загальноприйнятих визначеннях до: (1) достатність їжі, (2) достатність поживних речовин, (3) культурна прийнятність, (4) безпека, (5) певність і стабільність [18]. Poudel D. й Gopinath M. указують на існування проблеми суттєвого розходження (варіації) між оцінками рівня продовольчої безпеки на макрорівні, розрахованими за альтернативними й такими, що отримали міжнародне визнання, підходами [19]. Walls H., Baker P., Chirwa E., Hawkins B. відзначають, що продовольча безпека, безпечність харчових продуктів і здорове харчування є ключовими аспектами продовольчих систем, які мають важливе значення для здоров'я населення, проте між ними існує суперечність: на практиці вони набагато менш сумісні, оскільки очевидний політичний компроміс між їх вирішенням [20]. Нарешті de Raymond та ін., досліджуючи вплив системних ризиків на функціонування продовольчих систем, висувують цілком нову гіпотезу про можливість функціонування більш ніж однієї глобальної продовольчої системи [21]. Що, ймовірно, припускає необхідність виходу за рамки існуючого концептуального підходу до забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Об'єктивною причиною різноманіття в експертних та офіційних підходах до обґрунтування концептуальної основи продовольчої безпеки є різні соціально-економічні умови територій, країн і регіонів, для яких вони розробляються. Наприклад, продовольчі проблеми населення африканських країн на південь від Сахари, країн, що розвиваються, та розвинутих країн так званого «золотого мільярда» будуть цілком різними [22]. Так, для перших актуальною проблемою є гострий дефіцит будь-яких придатних для споживання харчових калорій, що спричиняє масовий хронічний голод та відставання дітей у рості. Для других актуальною проблемою є харчування незаможних домогосподарств – незбалансоване через дефіцит у раціоні продуктів тваринного походження, свіжих фруктів і овочів, надмірні витрати на придбання продовольства та його невідповідність стандартам безпечності і якості. Для третіх актуальною проблемою є недостатній рівень культури здорового харчування внаслідок панування її антагоніста – культури швидкої їжі, що зумовлює проблему надмірної ваги, яку небезпідставно називають загрозою національній безпеці [23, 24, 25].

Для України, країни з економікою, що розвивається та відстоює свій суверенітет у війні проти російських агресорів, актуальною концептуальною основою продовольчої безпеки є та, що сформульована в Римській декларації ФАО 1996 р.: «Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку та План дій Всесвітнього продовольчого саміту закладають основи для різноманітних шляхів досягнення спільної мети – продовольчої безпеки на індивідуальному, домашньому, національному, регіональному та глобальному рівнях. Продовольча безпека має місце тоді, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для задоволення своїх дієтичних потреб і харчових уподобань для активного та здорового життя» [26].

Ця концепція включає чотири базові критерії:

- фізична наявність достатньої кількості продовольства відповідного характеру та якості в будь-якій частині країни, де проживають її громадяни, незалежно від характеру його походження: національне виробництво, запаси, імпорт чи продовольча допомога;
- економічний і фізичний доступ усіх громадян до ресурсів, необхідних для того, щоб отримати їжу, необхідну їм для повноцінного харчування. Ці ресурси включають: фінансові ресурси, права доступу до ресурсів, необхідних для виробництва їжі або отримання її від інших (малозабезпечені, діти, одинокі матері тощо). Фізичний доступ означає, що люди мають безперешкодні можливості до здобуття їжі незалежно від їхнього фізичного стану;

- стабільність доступу до їжі. Означає гарантований доступ усіх громадян країни до достатньої їжі, у тому числі в умовах природних, економічних чи воєнних криз;
- безпечне споживання їжі. Означає безпечне для здоров'я використання продуктів харчування за безпосереднім призначенням, а також належні практики приготування та зберігання їжі, що відповідають сучасним принципам санітарії та гігієни, включно з доступом до безпечної питної води.

Виникає запитання: наскільки офіційний підхід до визначення продовольчої безпеки та способів її досягнення в Україні відповідає концептуальному підходу ФАО [26], а головне – актуальним викликам продовольчій безпеці громадян нашої країни.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є дослідження чинної концепції продовольчої безпеки України для встановлення її відповідності актуальним викликам функціонуванню національної продовольчої системи та обґрунтування першочергових заходів у рамках національної продовольчої політики.

Завдання дослідження:

- дослідити нормативну основу визначення та вимірювання продовольчої безпеки України;
- провести аналіз стану продовольчої безпеки домогосподарств України за показниками енергетичної достатності їжі, її економічної доступності та збалансованості харчового раціону;
- перевірити припущення про те, що зростаючі обсяги виробництва агропродовольчої продукції в Україні не є достатньою умовою для забезпечення національної продовольчої безпеки в частині економічної доступності продовольства;
- обґрунтувати першочергові заходи, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки українських домогосподарств.

МЕТОДИ

Головним методом дослідження є визначення кількісних параметрів зв'язку за допомогою лінійної множинної регресії:

$$Y_x = \alpha_0 + \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_i x_i + \varepsilon, \quad (1)$$

де: Y_x – теоретичні значення результативної (функціональної) ознаки; α_0 – вільний член, який визначає значення Y_x за умови, коли значення регресорів (факторних ознак) дорівнюють нулю; $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_i$ – коефіцієнти регресії (часткові коефіцієнти), або параметри теоретичної регресії, які характеризують реакцію залежної змінної Y_x на зміну кожного регресора x ; x_1, x_2, \dots, x_i – значення регресорів (факторних ознак); ε – вектор випадкових величин.

Проведення розкладання загальної варіації результативної ознаки на фактори на основі отриманих параметрів кореляційно-регресійного аналізу:

- r_{yx_i} – парних коефіцієнтів кореляції між результативною ознакою та кожним із факторів, включених в економетричну модель;
- β_{x_i} – β -коефіцієнтів, що показують, на скільки квадратичних відхилень змінюється результативна ознака при зміні відповідного фактора x на одне значення середньоквадратичного відхилення. Вони розраховуються за формулою:

$$\beta_{x_i} = \alpha_i \frac{\sigma_{x_i}}{\sigma_{Y_x}}, \quad (2)$$

де: σ_{x_i} – середнє квадратичне відхилення i -го фактора; σ_{Y_x} – середнє квадратичне відхилення результативної ознаки.

Вага фактора x_i , виражена в %, визначається за формулою:

$$x_i = r_{yx_i} \cdot \beta_{x_i} \cdot 100\% \quad (3)$$

Визначення процентної зміни функціональної ознаки при зміні факторної на 1% за допомогою коефіцієнта еластичності:

$$E = \alpha_i \frac{\bar{x}_i}{\bar{Y}}, \quad (4)$$

де: E – коефіцієнт еластичності; \bar{x}_i – середнє значення i -го фактора; \bar{Y} – середнє значення функціональної ознаки.

Визначення середньорічного темпу зростання (приросту) за допомогою середнього геометричного:

$$\bar{x}_{geometric} = \sqrt[n]{x_1 \cdot x_2 \cdot x_3 \cdot \dots \cdot x_n}, \quad (5)$$

де: $\bar{x}_{geometric}$ – середнє геометричне; n – число спостережень.

Також використано методи:

- вирівнювання динамічного ряду на основі побудови лінії тренду (апроксимація та згладжування);
- порівняння;
- бенчмаркінг.

За досліджувані ознаки для лінійної множинної регресії вибрано:

- Y_x – частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України, %;
- x_1 – виробництво валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України на душу населення, дол. США, у цінах 2015 р.;
- x_2 – валовий національний дохід України, на душу населення, дол. США, у цінах 2015 р.

Статистичні матеріали для проведення розрахунків отримані з таких джерел:

- «частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України» – зі статистичної бази Державної служби статистики України за період 2000-2021 рр. [27];
- «виробництво валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України на душу населення» та «валовий національний дохід України на душу населення» – зі статистичної бази Світового банку за період 2000-2021 рр. [28, 29, 30].

Для перевірки достовірності результатів лінійної регресії проведено аналогічні розрахунки для країн, відповідні дані яких доступні в статистичній базі Світового банку й ОЕСР [28, 29, 30, 31]: Австралія, Данія, Канада, Норвегія, Південна Корея, Фінляндія, Франція. Вибір саме цих країн був обумовлений наявністю лише в них довгострокової ретроспективи, використання якої підвищує ймовірність достовірності кінцевих результатів моделювання:

- Австралія – дані за 1975-2021 рр.;
- Данія – дані за 1975-2021 рр.;
- Канада – дані за 1981-2021 рр.;
- Норвегія – дані за 1979-2021 рр.;
- Південна Корея – дані за 1985-2021 рр.;
- Фінляндія – дані за 1975-2021 рр.;
- Франція – дані за 1971-2021 рр.

Для проведення розрахунків використано Excel 2010.

РЕЗУЛЬТАТИ

В Україні на офіційному рівні концептуальною основою визначення та вимірювання продовольчої безпеки є наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [32], у якому продовольчу безпеку визначено як «стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства».

На нашу думку, це формулювання в цілому корелює з визначенням продовольчої безпеки в Римській декларації ФАО [26], проте має специфічні риси:

- по перше, воно чітко артикулює, що умовою фізичної наявності достатньої кількості продовольства на внутрішньому ринку є власне виробництво. Отже, першим критерієм продовольчої безпеки України є повне самозабезпечення базовими видами продовольства;
- по-друге, воно вказує на те, що продовольство має бути належної якості. Отже, другим критерієм продовольчої безпеки України є задовільні якісні характеристики базових видів продовольства. У визначенні немає згадки про «безпечність». Очевидно, автори документу застосували таку логічну схему: безпечне продовольство – не завжди якісне, проте якісне продовольство – завжди безпечне;
- по третє, стан виробництва продуктів харчування є збалансованим. Це означає, що вітчизняна пропозиція продовольчої сировини, напівфабрикатів та готової їжі на внутрішньому ринку повинна забезпечувати можливість для повноцінного харчування громадян країни;
- по-четверте, продовольство належної якості має бути доступним для кожного члена суспільства. Недоліком формулювання четвертого критерію є відсутність пояснення, про яку доступність іде мова – фізичну, економічну чи про обидві.

На останнє запитання не дає відповіді й перелік індикаторів, за якими в документі пропонується проводити оцінку рівня продовольчої безпеки:

- добова калорійність харчування людини, тис. ккал;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання молока та молочних продуктів на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання яєць на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання олії на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання цукру на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання картоплі на одну особу, %;
- співвідношення обсягів виробництва й споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, %;
- виробництво зерна на одну особу за рік, тонн;
- рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання;
- частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, % [32].

На наше переконання, для оцінки продовольчої безпеки обов'язково має бути присутній індикатор за критерієм економічної доступності. Наприклад, у більш ранньому документі – Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» [33] – він присутній: економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування в загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Ця постанова не втратила чинності: останні зміни до неї були внесені 12 жовтня 2011 р.

Отже, ми констатуємо такі суперечності і критичні недоліки:

1. суперечність: в українській нормативній базі присутні два офіційні документи, які прямо стосуються оцінки рівня національної продовольчої безпеки, проте мають різні набори індикаторів;
2. у методиці розрахунку рівня економічної безпеки України є критичні недоліки:
 - у частині її складової «продовольча безпека» відсутній індикатор, за яким оцінюється рівень економічної доступності продовольства;

- 2-8 індикатори продовольчої безпеки (співвідношення обсягів виробництва та споживання базових видів продовольства) сфокусовані на визначенні рівня самозабезпечення національної продовольчої системи. Цій же ж меті підпорядкований 11 індикатор. Тобто вони дублюють один одного. Натомість відсутні індикатори, що стосуються оцінки обсягів подушового споживання базових видів продовольства за запропонованою в методиці шкалою – «критичний», «небезпечний», «незадовільний», «задовільний», «оптимальний».

Історичний досвід засвідчив, що ігнорування критерію економічної доступності в концепції продовольчої безпеки є більш ніж серйозною вадою – в країні може мати місце перевиробництво продовольства, проте деяка частина громадян буде вимушено недоїдати або харчуватися незбалансовано через бюджетні обмеження, тобто перебувати в стані продовольчої небезпеки.

Дефіцит ресурсів для здобуття необхідної кількості продуктів харчування для частини українських домогосподарств відстежується за показником добової енергетичної цінності раціону людини (Табл. 1).

Таблиця 1. Енергетична цінність спожитих продуктів харчування в домогосподарствах за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, ккал, у середньому за добу в розрахунку на одну особу.
 (Джерело: розраховано авторами за даними [27])

	Рік										Рівняння кривої апроксимації	Стійкість тенденції	Характер тенденції
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021			
Усі	3353	3299	3236	3030	2990	2994	2978	2951	2862	2779	$y = 3430,2x - 0,08$	$r = 0,952$, сильна	↓
у т.ч. числі за децильними групами:													
перша	2759	2703	2614	2436	2459	2511	2495	2531	2480	2341	$y = 2761,1x - 0,058$	$r = 0,86$, сильна	↓
друга	3190	3057	2882	2763	2639	2628	2798	2773	2707	2568	$y = 3166,6x - 0,083$	$r = 0,889$, сильна	↓
третья	3276	3109	3028	2818	2690	2763	2751	2869	2880	2656	$y = 3240,5x - 0,079$	$r = 0,858$, сильна	↓
четверта	3326	3254	3112	2949	2990	3016	2921	2905	2758	2822	$y = 3368,3x - 0,077$	$r = 0,9$, сильна	↓
п'ята	3433	3350	3256	3066	2928	2938	3035	2954	2725	2866	$y = 3501,7x - 0,092$	$r = 0,925$, сильна	↓
шоста	3459	3377	3302	3161	3050	3021	2987	2948	2796	2831	$y = 3563x - 0,095$	$r = 0,963$, сильна	↓
сьома	3451	3428	3455	3213	3150	3294	3068	3027	3051	2786	$y = 3596,1x - 0,08$	$r = 0,846$, сильна	↓
восьма	3483	3469	3523	3230	3193	3218	3059	3050	2981	2989	$y = 3621,9x - 0,079$	$r = 0,907$, сильна	↓
дев'ята	3641	3571	3605	3404	3384	3293	3371	3242	3241	2840	$y = 3778,1x - 0,079$	$r = 0,808$, сильна	↓
десята	3620	3817	3793	3425	3583	3387	3398	3213	3042	3107	$y = 3899,2x - 0,085$	$r = 0,808$, сильна	↓

Граничне (порогове) значення цього індикатора становить 2500 ккал [33]. Починаючи з 2015 р. й до звітної періоду включно, домогосподарства першої децильної групи, а це приблизно 4,2 млн осіб постійного населення країни, мали досвід тимчасового або хронічного голоду. У 2021 р. до них додалася частина домогосподарств другої децильної групи. Ми не випадково віднесли до продовольчо небезпечних домогосподарств децильні групи, у яких середнє значення добової енергетичної цінності спожитих продуктів харчування більше за 2500 і менше за 2600 ккал. Адже, наприклад, при визначенні середнього значення 2511 ккал (1 децильна група, 2017 р.) або 2568 ккал (2 децильна група, 2021 р.) існує висока ймовірність того, що частина фактичних значень досліджуваної ознаки в генеральній сукупності менша, ніж порогове значення індикатора продовольчої безпеки – 2500 ккал.

Зміна обсягу енергетичної цінності спожитих продуктів харчування і в середньому для всіх домогосподарств, і в розрізі окремих децильних груп демонструє стійку спадну тенденцію. І якщо припустити, що для представників найзаможнішої (десятої) децильної групи такі зміни можуть бути пов'язані зі збалансуванням раціону для здорового харчування, то для решти домогосподарств більш імовірним поясненням буде економія бюджету. Підставою для такого припущення є міжнародні порівняння (Табл. 2).

Таблиця 2. Енергетична цінність спожитих продуктів харчування в Україні, США, ЄС та країнах ОЕСР, ккал, у середньому за добу в розрахунку на одну особу. (Джерело: розраховано авторами за даними [27, 34])

Країна, група країн	Рік										Рівняння кривої апроксимації	Стийкість тенденції	Характер тенденції
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021			
Україна	3353	3299	3236	3030	2850	2871	3195	2951	2713	2779	$y = 3430,2x - 0,08$	$r = 0,952$, сильна	↓
США	3662	3673	3695	3711	3735	3756	3772	3776	3780	3789	$y = 3642x + 0,166$	$r = 0,969$, сильна	↑
ЄС	3405	3405	3396	3399	3409	3427	3444	3466	3468	3486	$y = 3377,7x + 0,102$	$r = 0,779$, сильна	↑
ОЕСР	3348	3357	3366	3376	3388	3405	3419	3433	3433	3443	$y = 3330,1x + 0,131$	$r = 0,942$, сильна	↑

Як бачимо, лише в Україні спостерігається зменшення обсягу енергетичної цінності добового харчового раціону, натомість у США, ЄС та країнах ОЕСР він демонструє стійку тенденцію до зростання.

Підтвердження дефіциту ресурсів виявляється при оцінці продовольчої безпеки за критерієм економічної доступності продовольства: про це свідчать фактичні значення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої (включаючи харчування поза домом) у структурі сукупних витрат домогосподарств України (Табл. 3).

Таблиця 3. Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої (включаючи харчування поза домом) у структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, %. (Джерело: побудовано авторами за даними [27])

	Рік										Середнє
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Усі	52	51,9	53,7	54,6	51,4	49,6	49,4	48,5	49,2	47,1	-
у тому числі за децильними групами:											
перша	62,1	61,8	62,7	63	59,2	59,6	58,9	60	59,2	57,8	60,4
друга	60,3	59,9	60,2	61,6	57,7	55,8	56,7	56	57,3	55,1	58,1
третья	58,1	58,5	59,4	59,4	56,3	53,7	53,8	54,7	55,9	52,7	56,3
четверта	57,1	57,7	57,3	57,2	55,9	52,7	54,3	53,4	53	49,9	54,9
п'ята	55,4	55,4	56,3	58,8	54	51,6	52,1	52,8	52,3	51,2	54,0
шоста	53,6	53,7	53,9	56,2	53,2	51	49,9	49,4	50,6	49,9	52,1
сьома	53,1	52,5	53,5	55,9	48,8	52	49,9	48,3	49,8	45,8	51,0
восьма	51,1	50,2	52,3	53,4	49,6	48,9	46,6	47,4	46,7	46	49,2
дев'ята	48,3	49,2	49,1	51,7	48,5	45,9	47,5	43,6	46,6	42,1	47,3
десята	39,7	39,9	44,5	43,5	43	39,5	40,1	38	37,6	36,7	40,3

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» [33], продовольчо небезпечними є домогосподарства, для яких значення цього індикатора становить більше 60%. Як і в попередньому випадку, у зоні продовольчої небезпеки також перебуває частина домогосподарств тих децильних груп, для яких середнє річне значення цього індикатора перебуває між 59 і 60%. Звертаємо особливу увагу на те, що, на наше переконання, порогове значення індикатора «економічна доступність продуктів» на рівні 60% є дуже завищеним. Для порівняння: у ЄС нормативним (пороговим) значенням цього індикатора є 40% [35]. Отже, за європейськими соціальними стандартами в Україні продовольчо небезпечними є домогосподарства всіх децильних груп за винятком десятої у 2012, 2013, 2017, 2019 і 2020 роках. Такі ж висновки випливають і з результатів міжнародних порівнянь (Рис. 1).

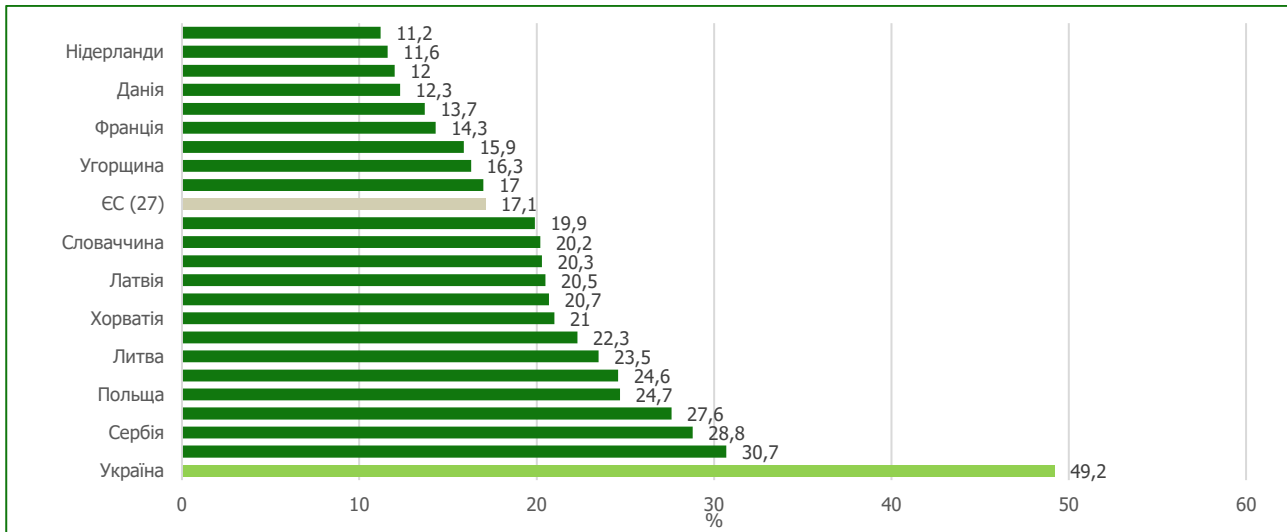

Рис. 1. Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств в Україні та деяких країнах Європи у 2020 р., %. (Джерело: побудовано авторами за даними [27, 36])

Отже, незважаючи на те, що Україна є одним зі світових лідерів агропродовольчого виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, гострою соціальною проблемою в країні є низький рівень економічної доступності продовольства.

Побудова моделі лінійної регресії дозволила перевірити припущення про те, що зростаючі обсяги виробництва продовольчої продукції в Україні не є достатньою умовою для забезпечення національної продовольчої безпеки в частині економічної доступності продовольства.

Результати аналізу:

- коефіцієнт кореляції (R) = 0,953 – підтверджується гіпотеза про тійний зв'язок;
- коефіцієнт детермінації (R^2) = 0,909 – мінливість функції на 90,9% визначається мінливістю вибраних факторів;
- критерій Фішера (F): $F_f = 94,606$, $F_c = 3,522$, $F_f > F_c$. Підтверджується гіпотеза про існування зв'язку між показниками;
- критерій Стюдента (t): $t_f = 45,4$, $t_c = 2,093$, $t_f > t_c$. Підтверджується гіпотеза про статистичну значимість коефіцієнта регресії;
- перевірка на наявність колінеарності (χ^2 Пірсона): $\chi_f^2 = 14,809$, $\chi_c^2 = 3,841$, $\chi_f^2 > \chi_c^2$;
- рівняння регресії: $Y = 82,079 - 0,037x_1 - 0,01x_2 + \varepsilon$.

Підтверджується гіпотеза про наявність колінеарності. Однак, має місце умова допустимої колінеарності, що не спотворює результатів дослідження: парні коефіцієнти кореляції між факторними й результативною ознакою більші за коефіцієнт кореляції між супутніми факторами: $r_{Yx_1} > r_{x_1x_2}$; $r_{Yx_2} > r_{x_1x_2}$ (Рис. 2).

	Y	x1	x2
Y	1	-0,839365883	-0,921381381
x1	-0,839365883	1	0,729429396
x2	-0,921381381	0,729429396	1

Рис. 2. Кореляційна матриця. (Джерело: розраховано авторами за даними [27, 28, 29, 30])

Знаки біля коефіцієнтів регресії підтверджують очікуваний характер зв'язку між функцією і факторами – збільшення обсягів агропродовольчого виробництва та подушових доходів населення зменшує частку витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України, а отже, підвищує рівень економічної доступності продовольства.

Для визначення вагової частки впливу кожного з факторів на мінливість результативної ознаки проведено розкладання загальної варіації частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України (Табл. 4). Отже, скорочення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої

в структурі сукупних витрат домогосподарств України, тобто підвищення економічної доступності продовольства, на 61% залежить від рівня подушових доходів і лише на 30% – від обсягів подушового агропродовольчого виробництва.

Таблиця 4. Розкладання загальної варіації частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України. (Джерело: розраховано авторами за даними [27, 28, 29, 30])

Фактор	Парний коефіцієнт кореляції, r_{yx_i}	β -коефіцієнт, β_{x_i}	Вага фактора, %
x1	-0,839365883	-0,357494141	30,01
x2	-0,921381381	-0,660614646	60,87

При перевірці достовірності результатів лінійної множинної регресії проведенням аналогічних розрахунків для Австралії, Данії, Канади, Норвегії, Південної Кореї, Фінляндії та Франції з'ясувалося, що умова допустимої колінеарності – $r_{Yx_1} > r_{x_1x_2}; r_{Yx_2} > r_{x_1x_2}$ (Рис. 3) – виконується лише для Австралії та Франції; у розрахунках для Данії колінеарність відсутня (Табл. 5).

Австралія				Франція			
	Y	x ₁	x ₂		Y	x ₁	x ₂
Y	1	-0,7964246	-0,893683	Y	1	-0,94017	-0,92834
x ₁	-0,796425	1	0,7608772	x ₁	-0,94017	1	0,908006
x ₂	-0,893683	0,76087721	1	x ₂	-0,92834	0,908006	1

Рис. 3. Кореляційні матриці. (Джерело: розраховано авторами за даними [28, 29, 30, 31])

Таблиця 5. Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу обсягів сільськогосподарського виробництва та розміру подушових доходів на економічну доступність продовольства в Австралії, Данії та Франції. (Джерело: розраховано авторами [28, 29, 30, 31])

Параметр	Австралія	Данія	Франція
Коефіцієнт кореляції, R	0,911	0,944	0,957
Коефіцієнт детермінації, R ²	0,831	0,892	0,916
Критерій Фішера, F	Ff = 108,1 Fc = 3,209 Ff > Fc	Ff = 43,7 Fc = 3,328 Ff > Fc	Ff = 260,6 Fc = 3,191 Ff > Fc
Критерій Стюдента, t	tf = 29,4 tc = 2,015 tf > tc	tf = 17,7 tc = 2,045 tf > tc	tf = 59,8 tc = 2,01 tf > tc
Критерій Пірсона, χ^2	$\chi_f^2 = 38,49$ $\chi_c^2 = 3,841$ $\chi_f^2 > \chi_c^2$	$\chi_f^2 = 2,737$ $\chi_c^2 = 3,841$ $\chi_f^2 < \chi_c^2$	$\chi_f^2 = 84,389$ $\chi_c^2 = 3,841$ $\chi_f^2 > \chi_c^2$

Для визначення вагової частки впливу кожного з факторів на мінливість результативної ознаки проведено розкладання загальної варіації частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств Австралії, Данії та Франції (Табл. 6). Як бачимо, в Австралії та Данії розмір ваги впливу обсягу подушових доходів на рівень економічної доступності продовольства майже такий самий, як і в Україні. У Франції він становить 39,5%, поступаючись впливу обсягів сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 6. Розкладання загальної варіації частки витрат на продукти харчування й безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств Австралії, Данії та Франції. (Джерело: розраховано авторами [28, 29, 30, 31])

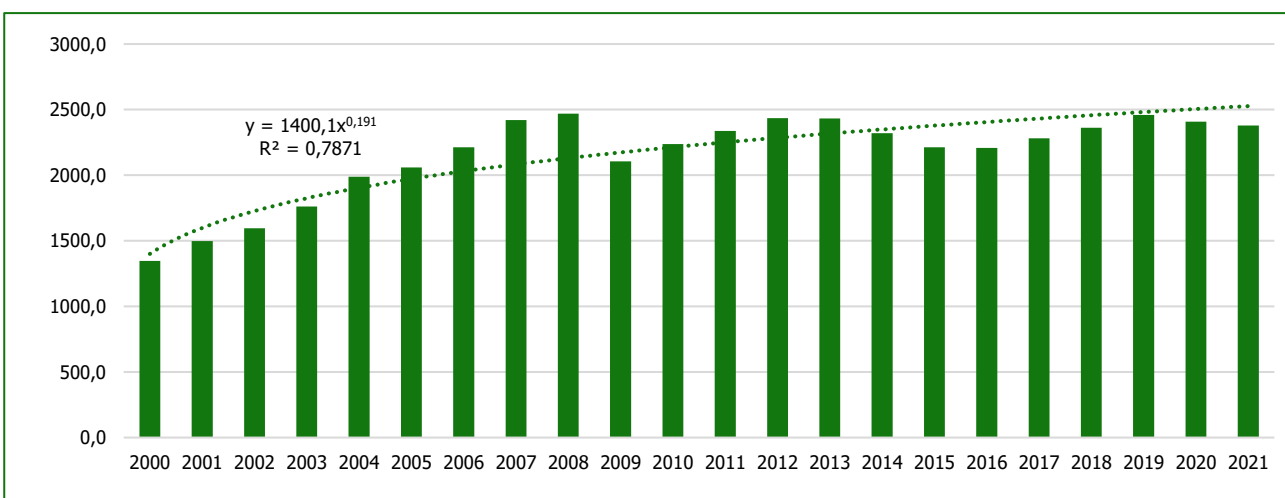
Фактор	Парний коефіцієнт кореляції, r_{yx_i}	β -коефіцієнт, β_{x_i}	Вага фактора, %
Австралія			
x1	-0,796424606	-0,276539197	22,02
x2	-0,893683473	-0,683271099	61,06
Данія			
x1	-0,497131521	-0,275811048	13,71
x2	-0,825640952	-0,743544098	61,39
Франція			
x1	-0,940172082	-0,553979259	52,08
x2	-0,928336212	-0,425319464	39,48

На нашу думку, досвід Франції не спростовує попередніх висновків, а вказує на ймовірність альтернативних варіантів у розвитку локальних продовольчих систем, виходячи з набору умов та факторів впливу. А також підтверджує важливість гармонійного комбінуння заходів стимулювання й продовольчої пропозиції, і продовольчого попиту.

За результатами аналізу досліджуваних зв'язків в економіці України був розрахований коефіцієнт еластичності (E) для Y та x2. Він дорівнює -0,413 і означає, що при збільшенні валового національного доходу України на душу населення на 1% частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств скорочується на 0,413%.

Протягом досліджуваного періоду (2000-2021 рр.) мала місце стійка динаміка зростання ($r = 0,915$) подушових доходів населення України (Рис. 4). Середньорічний темп приросту становив +2,7%. Отже, за рахунок зростання подушових доходів, щороку частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України скорочувалася в середньому на 1,12% ($-0,413 \cdot 2,7 (\%) = -1,12 (\%)$).

Середнє значення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат європейських домогосподарств (ЄС-27) у 2020 р. становило 17,1% (Рис. 1). Отже, за умови збереження динаміки економічного зростання та особливостей розподілу національного доходу в Україні цей показник міг би бути досягнутий $((47,1\% - 17,1\%) / 1,12\% \text{ на рік} \approx 27\text{р.})$ через 27 років – у 2048 р. Варто зазначити, що 47,1% – середній розмір частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України в 2021 р. Зрозуміло, що це надто великий період для досягнення бажаного (європейського) рівня одного з ключових показників і продовольчої безпеки, і рівня життя українських домогосподарств. Проте за нинішніх обставин навіть і він видається недосяжним: після відновлення широкомасштабного воєнного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. економічна ситуація в країні різко погіршилася.

Рис. 4. Валовий національний дохід України, на душу населення, дол. США, у цінах 2015 р. (Джерело: побудовано авторами за даними [29])

Очікування щодо тривалості активних бойових дій, а також катастрофічний масштаб руйнувань виробничих та інфраструктурних об'єктів, які потребуватимуть тривалого й високозатратного відновлення, не дають підстав для оптимізму щодо стабілізації та переходу до зростання доходів населення України навіть у довгостроковій перспективі.

Дефіцит ресурсів є причиною ще однієї суттєвої продовольчої проблеми: харчування українців незбалансоване (Табл. 7).

Таблиця 7. Норматив та фактичний обсяг споживання базових видів продовольства населенням України, на одну особу за рік, кг. (Джерело: розраховано авторами за даними [27])

Вид продовольства	Норматив		Фактичний обсяг		
	Постанова КМ України від 14 квітня 2000 р. № 656 [37]	Постанова КМ України від 11 жовтня 2016 р. № 780 [38]	Рік, період, р.		
			1990	2004-2020	2021
М'ясо та м'ясопродукти	80	53	68,2	49,9	53
Молоко та молокопродукти	380	300	373,2	213,3	201,5
Яйця, шт.	290	220	272	275	272
Хліб та хлібні продукти	101	95	141	109,3	92,7
Картопля	124	95	131	136,5	132,4
Овочі та баштанні	161	110	102,5	148,2	165,9
Плоди, ягоди та виноград	90	80	47,4	48,6	59
Риба та рибні продукти	20	13	17,5	13,0	13,2
Цукор	38	24	50	35,7	28,5
Олія	13	10	11,6	13,2	13,6

У ньому бракує м'ясних та молочних продуктів, свіжих плодів, ягід і винограду, риби та рибних продуктів. У результаті не виконується умова продовольчої безпеки, згідно з якою 55% добового раціону має забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження [33]. У Табл. 7 наведено дві Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [37, 38] для того, щоб показати, як змінювався підхід держави до проблеми повноцінності та збалансованості харчового раціону громадян країни. Виникає логічне запитання: чому було суттєво зменшено нормативи споживання, особливо за групами продуктів тваринного походження? Порівняння Постанови КМ України від 11 жовтня 2016 р. № 780 [38] із досягнутим обсягом споживання в еталонному 1990 р. з попередньою аналогічною постановою [37] та фактичними значеннями споживання створює враження її маніпулятивності та бажання занизити державні соціальні стандарти, підігнавши їх під фактичні показники, отримані в умовах економічної стагнації та низької ємності національного продовольчого ринку, спровокованої дефіцитом видатків збіднілих українських домогосподарств. Наприклад, порівняймо з обсягами споживання м'яса та м'ясопродуктів у країнах, що є найбільшими світовими виробниками й експортерами зернової продукції (Табл. 8).

Таблиця 8. Середньорічні обсяги споживання м'яса та м'ясопродуктів у країнах (групі країн), що є найбільшими світовими виробниками й експортерами зернової продукції, на душу населення, кг. (Джерело: розраховано авторами за даними [27, 34])

Країна, група країн	Рік, період, р.				
	1990	2004-2009	2010-2015	2016-2020	2021
Україна	68,2	44,3	53,1	52,7	53
Австралія	46,9	92,8	95,0	97,3	95,7
Аргентина	70,2	76,7	85,0	89,2	87,9
Бразилія	39,5	68,1	77,2	77,5	79,6
ЄС	49,4	67,4	66,6	68,9	68,7
Канада	70,8	73,7	68,3	70,0	70,8
США	88,9	99,6	93,3	99,4	100,6

Російська воєнна агресія спричинила в Україні безпрецедентну за масштабами гуманітарну катастрофу: мільйони українських громадян утратили житло, роботу, заощадження. Наразі в Україні обліковано 4,8 млн. внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн. осіб. Внутрішні переселенці отримують від держави гуманітарну допомогу, харчові набори, одяг і речі першої необхідності [39]. В умовах економічної кризи, спричиненої війною, більшість із цих людей досі не можуть знайти роботу, щоб забезпечити себе засобами до існування. Насамперед їжею. Руйнівний вплив російської воєнної агресії на функціонування української економіки та можливості достатнього продовольчого забезпечення громадян країни можна проілюструвати за допомогою вже наявного досвіду (Рис. 5). Як бачимо, серед 12 областей України, населення яких у 2021 р. споживало менше харчових калорій, ніж у середньому по країні, – 2 області, на території яких велися активні бойові дії (Донецька й Луганська), та 8 областей, які прийняли найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (біженців) (Харківська, Полтавська, Сумська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Одеська та Київська). Після відновлення широкомасштабного російського вторгнення така ситуація пошириться на всю країну, враховуючи новий масштаб театру бойових дій та кількості внутрішньо переміщених осіб.

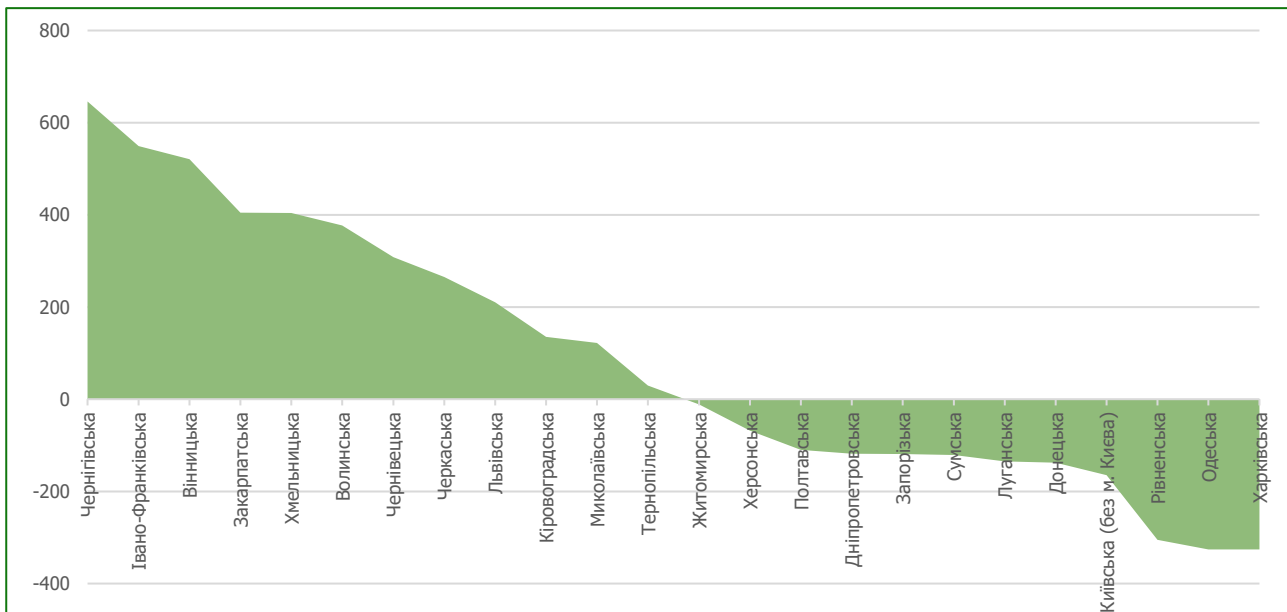

Рис. 5. Розмір відхилення енергетичної цінності добового раціону жителів областей України від середнього значення по країні (2779 ккал) у 2021 р., \pm ккал у середньому за добу в розрахунку на одну особу. (Джерело: побудовано авторами за даними [27])

Першим і головним маркером, який указує на суттєве підвищення ризиків продовольчої небезпеки, є індекс споживчих цін продовольчих товарів і безалкогольних напоїв: за останні півтора року (2022 р. та I півріччя 2023 р.) він зріс на 43,4%. А за період із початку російської воєнної агресії (2014 р.) продовольчі ціни зросли в 3,98 рази [40]. За таких обставин та у зв'язку із системними проблемами формування доходів українських громадян, описаними вище, поряд із стимулюванням агропродовольчої пропозиції, життєво необхідними є заходи з підтримання та стимулювання продовольчого попиту. Найбільший досвід у наданні різноспрямованої та різнорівневої продовольчої допомоги нужденним членам суспільства демонструють США (Табл. 9). Серед представлених програм найбільший бюджет та охоплення учасників належить Програмі допомоги додаткового харчування (SNAP), яка в минулому відома як Програма продовольчих талонів. Ця програма засвідчила свою високу ефективність у системі заходів із запобігання тимчасовому та хронічному голоду в США для малозабезпечених громадян. На нашу думку, за нинішніх обставин найбільший потенціал у системі державного стимулювання продовольчого попиту та нейтралізації чинників продовольчої небезпеки в Україні має саме такий підхід.

Таблиця 9. Федеральні програми продовольчої допомоги в США. (Джерело: [41])

Повна назва програми та її аббревіатура	Короткий опис	Критерії залучення			
		Батьки і діти	Здорове харчування	Пенсіонери з низькими доходами	Постачання продовольчих банків
Програма допомоги додаткового харчування (SNAP)	Надання своєчасних цільових і тимчасових пільг малозабезпеченим американцям на купівлю продуктів харчування	+	+	+	-
Програма екстреної продовольчої допомоги (TEFAP)	Надання продуктових наборів Міністерства сільського господарства США сім'ям, які потребують розв'язання проблеми тимчасового голоду, через постачальників продуктів харчування для надзвичайних ситуацій, зокрема за рахунок продовольчих банків	+	+	+	+
Програма продуктових наборів для додаткового харчування (CSFP)	Надання продовольчої допомоги літнім людям із низьким рівнем доходу за рахунок щомісячних наборів продуктів здорового харчування Міністерства сільського господарства США	-	+	+	+
Програма харчування дітей та дорослих (CACFP)	Забезпечення готовими стравами та сухпайками дітей і дорослих у спеціальних дитячих і дорослих центрах	+	+	+	-
Національна програма шкільного обіду (NSLP)	Забезпечення збалансованих готових страв для обіду визначеної кількості дітей кожного навчального дня	+	+	-	-
Програма шкільного сніданку (SBP)	Забезпечення збалансованих готових страв для сніданку визначеної кількості дітей кожного навчального дня	+	+	-	-
Програма літнього громадського харчування (SFSP)	Забезпечення безкоштовного харчування дітей із малозабезпечених домогосподарств у літні місяці	+	+	-	-
Жінки, немовлята та діти (WIC)	Забезпечення збалансованого харчування та освіти з питань харчування для малозабезпечених жінок із груп ризику та неповнолітніх	+	-	-	-

Чому саме програма продовольчих талонів? Тому що наразі монетизація продовольчої допомоги українським громадянам – не найкраще рішення. Це пов'язано з нераціональною споживчою поведінкою багатьох вітчизняних домогосподарств.

Для ілюстрації цього ми навели приклад статистики частки витрат на тютюнові вироби в структурі сукупних витрат усіх домогосподарств України, найнезаможніших домогосподарств, представлених у 1, 2 і 3 децильних групах, і найбагатших домогосподарств, представлених у 10 децильній групі (Табл. 10). За логікою раціональної споживчої поведінки, незаможне домогосподарство спрямовуватиме ресурси власного обмеженого бюджету на придбання матеріальних благ і послуг, які мають найвищу граничну корисність.

Таблиця 10. Частка витрат на тютюнові вироби в структурі сукупних витрат домогосподарств України за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %. (Джерело: розраховано авторами за даними [27])

Показник	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усі	2	2	2	2	1,8	2	2,1	2	2,3	2
<i>у тому числі за децильними групами:</i>										
перша	2,4	2,6	2,6	2,8	2,3	2,4	2,7	2	2,5	1,9
друга	2,1	2,3	2,1	2,1	2,1	2,2	2,1	2,1	2,7	1,7
третя	2,2	2,1	2,1	2,4	2,1	1,8	2,2	1,7	2,2	2,1
десята	1,7	1,6	1,4	1,6	1,3	1,9	2	2	1,8	1,7

Зрозуміло, що в переліку таких придбань тютюнових виробів не може бути. Всупереч цьому, в реальності частка витрат на їх придбання в структурі витрат незаможних домогосподарств України більша, ніж середнє значення для всіх домогосподарств та найзаможніших домогосподарств країни.

Виявом нераціональної споживчої поведінки незаможного домогосподарства є також придбання готової до споживання їжі: вона дорожча, ніж приготовлена власноруч із продовольчої сировини та / або напівфабрикатів.

До нераціональної споживчої поведінки незаможного домогосподарства відноситься й придбання алкоголю та вживання їжі поза домом (заклади громадського харчування).

Як показує досвід SNAP у США, усі перераховані вище та інші нераціональні покупки є неможливими для отримувача продовольчої допомоги у вигляді талонів: перелік товарів, на які можна обміняти талони, є виключно продовольчого характеру й чітко регламентований за асортиментом.

ДИСКУСІЯ

Необхідність цього дослідження обумовлена тим, що в Україні досі зберігається прихильність до підходу забезпечення продовольчої безпеки, який базується на достатності агропродовольчої пропозиції. Характерним утіленням цього підходу була пануюча на початку 90-х рр. XX ст. у вітчизняному експертному середовищі думка, що при виробництві 50 млн т зерна, або 1 т на душу населення, буде вирішена продовольча проблема. Вітчизняні аграрії взяли цю планку ще 2008 р., намолотивши 53,3 млн т зернової продукції, або 1,2 т на душу населення. Однак це не забезпечило досягнення достатнього рівня продовольчої безпеки всіх без винятку громадян України, про що свідчать дані таблиць 1, 3, 7.

Заради об'єктивності слід сказати, що відверта прихильність до такого підходу давно зникла з простору наукової дискусії. Проте, є обґрунтована підозра, що вона перейшла в царину аграрної політики. Свідченням на користь такого висновку є характер нормативно-правової бази, яка регулює виробництво, розподіл, обмін та споживання продовольчої продукції: чинні закони та підзаконні акти спрямовані виключно на стимулювання агропродовольчої пропозиції, немає жодного, який був би спрямований на стимулювання продовольчого попиту.

Непрямим свідченням ігнорування проблеми низької ємності внутрішнього продовольчого ринку та недостатнього рівня економічної доступності продовольства є також якість нормативної бази, на основі якої визначається та вимірюється продовольча безпека: (1) постанови КМ України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 5 грудня 2007 р., (2) наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29 жовтня 2013 р., (3) постанови КМ України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 р. № 780:

- перші два документи прямо стосуються оцінки рівня національної продовольчої безпеки, проте мають різні набори індикаторів. Наявність двох дублюючих нормативних документів, які є методичними за формою, проте різними за змістом, указує на байдужість державної адміністрації до проблеми (продовольчої небезпеки), ідентифікація якої здійснюється за допомогою вказаних документів;
- у першому документі завищений розмір порогового значення індикатора «економічна доступність продуктів»;
- у другому документі ігнорується критерій економічної доступності продовольства й відсутні індикатори, що стосуються оцінки обсягів подушового споживання базових видів продовольства за запропованою в методичній шкалою – «критичний», «небезпечний», «незадовільний», «задовільний», «оптимальний»;
- у третьому документі занижений норматив споживання м'яса та м'ясопродуктів тощо.

Відтак наше дослідження спрямоване на ініціювання публічної дискусії щодо необхідності зміни у чинних підходах до забезпечення продовольчої безпеки країни в рамках національної продовольчої політики, яку можна сформулювати так: для забезпечення продовольчої безпеки українських громадян паралельно зі стимулюванням агропродовольчої пропозиції має місце гостра необхідність стимулювання продовольчого попиту.

Обмеженням цього дослідження є неможливість оцінити кількісні характеристики досвіду продовольчої небезпеки українських домогосподарств: вони пережили тимчасовий чи хронічний голод, що стало причиною недоїдання, їжі не вистачало всім чи окремим членам домогосподарства, від придбання яких непродовольчих товарів і послуг довелось відмовитися заради придбання їжі й т.д. Така інформація може бути отримана лише завдяки спеціальному опитуванню, на зразок тих, які проводить Статистичне Бюро США – щорічне Поточне обстеження населення (Current Population Survey (CPS)), під час якого домогосподарствам задають серію запитань стосовно витрат на продовольство, використання програм продовольчої допомоги, поведінки та досвіду, що характеризують продовольчу небезпеку й голод.

ВИСНОВКИ

1. У нормативній основі визначення та вимірювання продовольчої безпеки України виявлено суперечності й недоліки:
 - для оцінки рівня національної продовольчої безпеки використовуються два офіційні документи, що мають різні набори індикаторів;
 - у методиці розрахунку рівня економічної безпеки України відсутній індикатор, за яким оцінюється рівень економічної доступності продовольства. Тут же має місце дублювання показників, проте відсутні індикатори, що стосуються оцінки обсягів подушового споживання базових видів продовольства за шкалою «критичний», «небезпечний», «незадовільний», «задовільний», «оптимальний»;
 - на офіційному рівні занижено нормативні обсяги споживання цінних продуктів харчування.
2. Аналіз фактичних значень показника добової енергетичної цінності раціону людини вказує на те, що в Україні має місце дефіцит ресурсів для здобуття необхідної кількості продуктів харчування для частини домогосподарств: починаючи з 2015 р. й до звітної періоду включно, домогосподарства 1-ої децильної групи мали досвід тимчасового або хронічного голоду; у 2021 р. до них додалася частина домогосподарств 2-ої децильної групи.
3. Підтвердження дефіциту ресурсів домогосподарств для придбання достатньої кількості їжі виявилось при оцінці продовольчої безпеки за критерієм економічної доступності продовольства: продовольчо небезпечними були всі домогосподарства 1-ої децильної групи у 2012-2015 рр., 2019 р.; усі домогосподарства 2-ої децильної групи в 2012 р., 2014-2015 рр. У зоні продовольчої небезпеки також перебувала частина домогосподарств тих децильних груп, для яких середнє річне значення індикатора «економічна доступність продуктів» перебуває між 59 і 60%. Натомість за європейськими соціальними стандартами в Україні продовольчо небезпечними є домогосподарства всіх децильних груп за винятком 10-ої у 2012, 2013, 2017, 2019 і 2020 роках.
4. Дефіцит ресурсів домогосподарств для придбання достатньої кількості їжі є причиною незбалансованості їхніх раціонів. У них бракує м'ясних та молочних продуктів, свіжих плодів, ягід і винограду, риби та рибних продуктів. У результаті не виконується умова продовольчої безпеки, згідно з якою 55% добового раціону має забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження.
5. Результати кореляційно-регресійного аналізу дозволили підтвердити припущення про те, що зростаючі обсяги виробництва агропродовольчої продукції в Україні не є достатньою умовою для забезпечення національної продовольчої безпеки в частині економічної доступності продовольства: скорочення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств України на 61% залежить від рівня подушових доходів і лише на 30% – від обсягів подушового агропродовольчого виробництва. Міжнародні порівняння підтвердили правильність цього висновку.
6. За нинішніх обставин поряд із стимулюванням агропродовольчої пропозиції життєво необхідними є заходи зі стимулювання продовольчого попиту. Найбільший потенціал у системі державного стимулювання продовольчого попиту та нейтралізації чинників продовольчої небезпеки в Україні має використання програми адресної цільової продовольчої допомоги нужденним, як це багато років успішно роблять у США. Тому вивчення досвіду США в частині реалізації програми SNAP та обґрунтування можливостей її використання у вітчизняних умовах є перспективним напрямом подальших досліджень із проблематики забезпечення продовольчої безпеки України.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ

Внесок авторів є рівноцінним.

ФІНАНСУВАННЯ

Автори не отримували фінансування для цієї статті.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

- Schnittker, J.A. (1973). The 1972-73 Food Price Spiral. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1973(2), 498-507. <https://doi.org/10.2307/2534099>
- McDonald, B.L. (2016). The World Food Crisis and the End of the Postwar Food System. In *Food Power: The Rise and Fall of the Postwar American Food System* (pp. 162-189). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190600686.001.0001>
- Riley, B. (2017). A Global Food Crisis. In *The Political History of American Food Aid: An Uneasy Benevolence* (pp. 335-362). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190228873.001.0001>
- Cooper, M.W., Brown, M.E., Niles, M.T., & ElQadi, M.M. (2020). Text mining the food security literature reveals substantial spatial bias and thematic broadening over time. *Global Food Security*, 25, 100392. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100392>
- Josling, T. (1975). The world food problem – national and international aspects. *Food Policy*, 1(1), 3-14. [https://doi.org/10.1016/0306-9192\(75\)90003-2](https://doi.org/10.1016/0306-9192(75)90003-2)
- Reutlinger, S. (1978). Food insecurity: magnitude and remedies. *World Development*, 6, 797-811. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/595921468324003904/pdf/REP71000FoodInsecurityMagnitudeAndRemedies.pdf>
- Green, C., & Kirkpatrick, Ch. (1982). A cross-section of food insecurity in developing countries: its magnitude and sources. *Journal of Development Studies*, 18(2), 185-204. <https://doi.org/10.1080/00220388208421826>
- Adedeji, A. (1989). Interaction between Structuralism, Structural Adjustment and Food Security Policies in Development Policy Management. *ECDPM (European Centre for Development Policy Management) occasional paper*. Maastricht.
- Staatz, J.M., D'Agostino, V.C., & Sundberg, Sh. (1990). Measuring food security in Africa: conceptual, empirical, and policy issues. *American Journal of Agricultural Economics*, 72(5), 1311-1317. <https://doi.org/10.2307/1242553>
- FAO. (1983). *Director-General's report on world food security: a reappraisal of the concepts and approaches*. Rome. <https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=XF8333115>
- World Bank. (1986). *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*. World Bank Policy Study. Washington D.C. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf>
- Weingärtner, L. (2004). The Concept of Food and Nutrition Security. In *International Training Course «Food and Nutrition Security Assessment Instruments and Intervention Strategies»*. Background paper no. I. <http://www.oda-alc.org/documentos/1341934899.pdf>
- Van Meijl, H., Shutes, L., Valin, H., Stehfest, E., van Dijk, M., Kuiper, M., et al. (2020). Modelling alternative futures of global food security: Insights from FOODSECURE. *Global Food Security*, 25, 100358. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100358>
- Kerr, R.B., Madsen, S., Stüber, M., Liebert, J., Enloe, S., Borghino, N., et al. (2021). Can agroecology improve food security and nutrition? A review. *Global Food Security*, 29, 100540. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100540>
- Escobar-Alegria, J.L., Frongillo, E.A., & Blake, C.E. (2022). How country policy actors understand sustainability of food and nutrition security policy. *Global Food Security*, 32, 100603. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100603>
- Waha, K., Accatino, F., Godde, C., Rigolot, C., Bogard, J., Domingues, J.P., et al. (2022). The benefits and trade-offs of agricultural diversity for food security in low- and middle-income countries: A review of existing knowledge and evidence. *Global Food Security*, 33, 100645. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100645>
- Caron, P., van Ittersum, M., Avermaete, T., Brunori, G., Fanzo, J., Giller, K., et al. (2021). Statement based on the 4 TH international conference on global food security – December 2020: Challenges for a disruptive research Agenda. *Global Food Security*, 30, 100554. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100554>
- Coates, J. (2013). Build it back better: Deconstructing food security for improved measurement and action. *Global Food Security*, 2(3), 188-194. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2013.05.002>
- Poudel, D., & Gopinath, M. (2021). Exploring the disparity in global food security indicators. *Global Food Security*, 29, 100549. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100549>
- Walls, H., Baker, P., Chirwa, E., & Hawkins, B. (2019). Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible? *Global Food Security*, 21, 69-71. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.05.005>
- De Raymond, A.B., Alpha, A., Ben-Ari, T., Daviron, B., Nesme, T., & Tétart, G. (2021). Systemic risk and food security. Emerging trends and future avenues for research. *Global Food Security*, 29, 100547. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100547>
- Moore, R., Dada, S., Emmambux, M.N., & Samuels, A. (2021). Food and nutrition security in persons with disabilities. A scoping review. *Global Food Security*, 31, 100581. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100581>
- Voss, J.D., Pavela, G., & Stanford, F.C. (2019). Obesity as a threat to national security: the need for precision

- engagement. *International Journal of Obesity*, 43, 437-439.
<https://doi.org/10.1038/s41366-018-0060-y>
24. Bornstein, D.B. (2022). America's newest national security threat: Obesity. *The Hill*, June 28, 12:00 PM ET.
<https://thehill.com/opinion/national-security/3538705-america-s-newest-national-security-threat-obesity/>
25. Cheney, S.A., & Xenakis, S.N. (2022). Obesity's Increasing Threat to Military Readiness: The Challenge to U. S. National Security. *American Security Project*.
<https://www.jstor.org/stable/resrep46869>
26. FAO. (1996). *Rome Declaration on World Food Security. World Food Summit Plan of Action. World Food Summit*. Rome, Italy. <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>
27. State Statistics Service of Ukraine. (2023). *Expenditure and resources of households of Ukraine*.
https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf
28. World Bank. (2023). *Agriculture, forestry, and fishing, value added (constant 2015 USD)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.KD?view=chart>
29. World Bank. (2023). *GNI per capita (constant 2015 USD)*.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD?view=chart>
30. World Bank. (2023). *Population, total*.
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?view=chart>
31. OECD (2023). *Final consumption expenditure of households*.
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA_TABL.E5
32. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine No. 1277 «On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine». (2013, October).
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
33. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1379 «Some issues of the food security». (2007, December).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>
34. OECD (2023). *OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030*.
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HIGH_AGLINK_2021
35. Yerramilli, P., Fernández, Ó., & Thomson, S. (2018). Financial protection in Europe: A systematic review of the literature and mapping of data availability. *Health Policy*, 122, 493-508.
<https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2018.02.006>
36. Eurostat. (2023). *Structure of consumption expenditure by COICOP consumption purpose*.
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/HBS_STR_T211/default/table?lang=en
37. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 656 «On the approval of sets of food products, sets of non-food products and sets of services for the main social and demographic groups of the population». (2000, April).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF#Text>
38. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 780 «On the approval of sets of food products, sets of non-food products and sets of services for the main social and demographic groups of the population». (2016, October).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>
39. Slovo i dilo (2023). *The Ministry of Reintegration said how many displaced people are registered in Ukraine*. February 7.
<https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/mi-reintehracziyi-rozpovily-silky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishheny-qsib>
40. State Statistics Service of Ukraine. (2023). *Consumer price indices for goods and services (to previous month)*.
https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_e.html
41. Feeding America. (2023). *Federal Food Assistance Programs*. <https://www.feedingamerica.org/take-action/advocate/federal-hunger-relief-programs>

Ruslan Mudrak, Volodymyr Lagodiienko, Alla Osipova, Oksana Froter, Kateryna Sokoliuk

THE CONCEPT OF FOOD SECURITY: THEORY AND UKRAINIAN PRACTICE

The purpose of the article is to examine the current concept of food security in Ukraine in order to determine its compliance with current challenges to the functioning of the national food system and to substantiate priority measures within the framework of the national food policy. It is assumed that the low level of citizens' incomes is the main challenge to the country's food security, which causes insufficient food consumption and excessive expenses for food purchases. This assumption is confirmed on the basis of international comparisons.

The quantitative parameters of the influence of the volume of agricultural production and the size of per capita income of households on the economic accessibility of food are determined with the help of multiple linear regression. A forecast has been made about reaching the EU average indicator of the share of food and non-alcoholic beverages expenses in the structure of total household expenses. It is concluded that there is a need to apply the best US experience in maintaining and stimulating food demand through the SNAP program.

It is concluded that the limited resources of the country's low-income citizens pose the main threat to the food security of Ukrainian households. This conclusion is drawn from an analysis of the actual indicators of the daily energy value of the diet of Ukrainian households, the share of spending on food products and non-alcoholic beverages in the overall household expenditure, and a comparison of these indicators with those of the USA, the EU, and the OECD.

The results of multiple linear regression calculations and the development of an econometric model support the conclusion that the increase in food availability for Ukrainian households is 61% dependent on per capita income and only 30% dependent on the amount of per capita agro-food production.

For the first time, the national food security regulatory framework was critically analyzed to determine whether it complies with contemporary challenges. Additionally, quantitative parameters of the influence of per capita income and agricultural production volumes on the economic accessibility of food were established. The significance of the research lies in the fact that its results provide a scientific substantiation of the methodological aspects and practical measures of the state food policy, aimed at achieving food security through programs for maintaining and stimulating food demand, primarily targeted assistance programs with food stamps.

Keywords: food security, food production, economic accessibility, scarcity of resources, hunger, food aid, US experience

JEL Classification: Q18, H53